

पुकरण - २

* सोलापूर व तेलुगु समाजाचे आगमन *

[पृष्ठ क्र. ५ ते २६]

० तोलापूर व तेलुगु समाजाचे आगमन ०

महाराष्ट्रातील अनेक महत्वाच्या शहरांपांची एक " तोलापूर " शहर आहे. हे शहर तते जुनेच आहे असे इतिहासातील उल्लेखांवस्तु तमजते. " तोलापूर " हे नांव तमुच्चय वाचक असून ते अहमदपूर, आदिलापूर, घरलादेव, घरतेपूर, जामदारबाडी, काजळापूर, खादरपूर, छेठावबाडी, महंमदपूर, राणापूर, संदलापूर, शेळपूर, तोलापूर, तोन्नलगी, तोनापूर व वेधबाडी अशा तोळा गावांच्या एकीकरणानंतर व्यवहारात स्ट होत गेले असावे असे सांगितले जाते, तर बाहींच्या प्रते तोन्नलगी या मूळ छेठाची बाढ होत जाऊन बालांतराने " तोन्नलगी " या शब्दाचा अपभ्रंश तोन्नलापूर व त्यानंतर तोलापूर असा झाला असावा. परन्तु ज्या तोळा गावाचे मिळून तोलापूर हे शहर झाले असे सांगण्यात फेते त्यामध्येच तोलापूर हे एक गांव असल्याचा उल्लेख स्पष्टपणे आढऱ्यातो. त्यामुळे तोलापूर याच गावाची बाढ होत जाऊन त्या गावाच्या आतपात असलेली छेडी या गावाला जोडली गेली असावीत असे दितले. " किले तोलापूर " असा फार जुना शब्द बागदोषक्री आढऱ्यातो.

तोलापूर डिस्ट्रिक्ट गेलिटिङर ने पुढे असेही म्हटले आहे की, तोनालापूर हे मूळ नांव होते. नंतरच्या काळात त्यातील " ना " गाळा गेला व तोलापूर हे नांव पुर्यलित झाले. हँगंज अधिकारी तर त्याचा उच्चार " शोलापूर " असा बरीत.

या तोलापूर शहरातील मूळचे लोक मराठी भाषिक आहेत. पण असे जरी असले तरी, येथे केळ मराठी भाषिक लोकप आहेत असे नव्हे. गुजराती, मारवाडी, बुऱ्यांडी, तेलुगु असे अनेक भाषिक, तसेच हिंदू, मुस्लीम, द्विष्यन अशा अनेक धर्माच्या लोकांचे येथे एक पुकारे तम्मेलन भरले आहे. त्यातील गुजराती, मारवाडी, लिंगाबत हे लोक प्रामुख्याने व्यापारी व आर्थिकदृष्ट्या तधन लोक आहेत. तेलुगु भाषिक लोक हे आर्थिक क्षेत्रात तर अग्रेतर आहेत य परन्तु राजभीष क्षेत्र हा त्यांचा महत्वाचा उद्देश

आहे. त्याताठी ते सर्वतोपरी पुळजन करीत असतात. व त्या पुष्टनाचे फलित म्हणून आजच्या काळात तोलापूरमधील राजकीय क्षेत्रात त्याचे स्थान महतवूर्ण बनले आहे.

तोलापूर शहर हे मध्य रेल्वेच्या अग्नेव मार्गविरील महत्वाचे स्टेशन आहे, त्याचे नेमके भौगोलिक स्थान सांगावयाचे झाल्यात अते सांगता येते की, " हे शहर पुण्यापासून २६३ कि.मी., मुंबईपासून ४५५ कि.मी. आणि हेट्राबाबादपासून ३३५ कि.मी. अंतरावर आहे " ^१ हा उल्लेख करण्याचे प्रयोगन असे की, पुणे, मुंबई, हेट्राबाबाद ही तीनही शहरे महत्वाची आहेत. त्यांना जोडणारी रेल्वे असल्याने व तोलापूर हे त्यामधील महत्वाचे स्टेशन असल्याने सहाजिक्य येथे आलेल्या तेलुगु विष्णव तमाजाला बाजारपेठेच्या दृष्टिने त्याचा फायदा झाला.

त्याचबरोबर आणखी एक महत्वाची गोष्ट म्हणजे तोलापूर हे जते महाराष्ट्र-बनाटीक सीमेवर आहे तसेच ते आंध्र प्रदेशालाही जवळ आहे. तोलापूर शहराच्या पूर्व दिशेला आंध्राचा भाग येतो. सहाजिक्य त्यामुळे तेथून स्थानांतरीत आलेल्या तेलुगु विष्णव तमाजाला तोलापूर जवळ होते व म्हणूनच या शहराच्या पूर्व भागामध्येह त्यांनी वस्ती केली.

तोलापूरमध्ये अनेक भाष्ये, जातीभ्याचि लोक रहातात. हे तर खरेच. परन्तु तोलापूरच्या दृष्टिने ही गोष्ट नवी नाही. कारण तोलापूरच्या इतिहासात पाहिला असता अते दिसते की, फार पूर्वीपासून तोलापूरमध्ये निरस्तिहासात लोकांनी वस्ती केलेली आहे.

तोलापूरच्या अतिप्राचीन इतिहासाचा तपशील फारता उपलब्ध आलेला नाही. तथापि महाराष्ट्रातील इतर मुळांगुंभाबेच सोलापूर शहर देखिल इ.त.पूर्व १० ते इ.त. ३०० पर्यंतच्या काळात पैठण राजधानी असलेल्या शातकर्णी उर्फ आंध्रमृत्य राजांच्या ताब्यात होते अते मानण्यास जावा आहे. आंध्रमृत्यानंतर उनुक्ते यालुक्य [इ.त. ७६० पर्यंत], राष्ट्रकूट [इ.त. १७३ पर्यंत], नवोदित यालुक्य [इ.त. ११८४ पर्यंत] व त्यानंतर देवगिरीचे यादव याचे अंमलाखाली तोलापूर किमाग केलोकेली होता. पापेकी यादवकालीन हेमाडपंथी देवालयाचे व शिळालेखाचे उवगेष आजही तोलापूर जिल्ह्यात अनेक ठिकाणी पहावयात मिळू शकतात.

देवगिरीच्या यादवांचा दिल्लीच्या मुतलमान राजांकडून पाडाब झाल्यानंतर इ.स. १३१८ पासून दक्षिणे वर मुतलमान सुभेद्रारांचा अंगल सुरु झाला. त्यांच्या अत्यंतिक आतदायक तुलतानी तत्तेविस्तृद हतन गंगा बहामनीच्या नेतृत्वाखाली कं होउन बहामनी राज्याची स्थापना झाली. त्या राज्यातील गुलबर्गा या भागात तोलापूर तमाविष्ट होते. या बहामनी राज्यकाङ्काशात शांतता व तुवत्ता निर्माण झाली व या भरभराटीच्या काळात तोलापूरचा किल्ला बांधला गेला असावा अता तर्फ आहे.

त्यानंतर बहामनी राज्य कमळुवत झाले व इ.स. १४१७ मध्ये तोलापूर हे अहमदनगरच्या निजामशाहीमध्ये तामाखले गेले.

तोलापूर शहराच्या आजूबाजूस घोडवाच अंतरावर गुलबर्गा, विजापूर, अहमदनगर, कल्याणी, बिदर इत्यादी ठिकाणी स्वतंत्र राज्ये केंबोकेंी स्थापन झाली होती. त्या क्षामोडींचा परिणाम तोलापूरवर झाल्यागिबाय राहिला नाही. ततेव तोलापूरमध्ये किल्ला असल्यामुळे तर, राजकीय दृष्टव्या तोलापूरात फार मोठे महत्व प्राप्त झाले होते. हा किल्ला जिंद्याताठी निरनिराक्षया राज्यांमध्ये क्षत लढाया होत राहिल्या व त्यामुळे तोलापूर हे कधी या तर कधी त्या राज्याच्या अंगलाखाली फिरत राहिले. परन्तु इलाखा अंगलदार खालीलुद्दीन खान हा तोलापूरचा किल्लेदार असताना इ.स. १७५८ च्या तुमारात नानाताहेब पेशवे यांनी संधान कर्त्तव रु. २५००० किल्लेदारात देऊन किल्ला मराठ्याचे ताब्यात घेला. तेंव्हापासून तोलापूर शहर इ.स. १८१८ मध्ये इंग्रजांनी ताब्यात घेऊपर्यंत मराठ्याचिंह हुक्मस्तीखाली होते. २

त्यानंतर भारताता स्वातंत्र्य मिळाल्यानंतर संयुक्त महाराष्ट्र घटकीतून स्थापन झालेल्या मुंबईसहित महाराष्ट्रात तोलापूर तामिल झाले. तोलापूरचे एक ऐश्विक्य म्हणजे भारत पारतंत्र्यात असताना इ.स. १९३० मध्ये तोलापूरमध्ये 'मार्गिन लॉ' पुकारण्यात आला होता. त्यापूर्वी तीन दिवस तोलापूर शहराने एक पुकारे स्वातंत्र्याची घब घाळती होती. कारण त्या दिवसात तोलापूर पूर्णपैकी गेत कार्यकर्त्यांच्या निधंत्रणाखाली होते. त्यामुळे पारतंत्र्यात असतानाही तीन दिवस स्वतंत्र रहाऱ्याचा मान संपूर्ण भारतात केवळ तोलापूर शहराला मिळालेला होता. असे दिसून येते.

थोडक्यात सोलापूरमध्ये प्यार पूर्वीपात्रनव अनेक पुकारये लोक येत गेले. सोलापूर अनेक राज्यकर्त्यांच्या ताब्यात गेले आणि म्हणून विविध अंमलांखाली राहिल्यामुळे व विविध प्रांतामध्ये समाविष्ट झाल्यामुळे बहुधा सर्वांना सामावून घेण्याची प्रवृत्ती किंवा तटिण्हाता अजाणतेपेहे हळू-हळू या भागातील स्थानिक [मूळच्या] जनतेत येत गेली अते म्हटल्यात अनुचित ठरणार नाही. व या, सर्वांना सामावून घेण्याच्या विशेष गुणामुळेच तर्व जाती-धर्माच्या व प्रांतांच्या लोकांबरोबरच तेलुगु समाजालाही सामावून घेण्यात आहे. हे नाशारता येणार नाही.^१

अशा या सोलापूर शहराची लोकसंख्या दिवसेंदिवस वाढते आहे. इ.स. १८५९ मध्ये केबळ ३०,८१९ असलेली लोकसंख्या तन १९८१ च्या गणनेनुसार ५,१४,८६० होती व १९९० सालची जनगणना सध्या चालू आहे. ती ८ लाखाच्या आतपास असण्याचा अंदाज व्यक्तचिला जातो. सोलापूरच्या लोकसंख्येच्या वाढीची छल्पना पुढील तक्त्याबस्तु समजते -

तन ==	-	लोकसंख्या =====
" १८५९	-	३०,८१९
१८६९	-	२८,६४६
१८७२	-	५३,४०३
१८८१	-	६१,२८१
१८९१	-	६१,११५ " ^३
" १९०१	-	७५,२८८
१९११	-	६१,३४५
१९२१	-	१,१९,५८१
१९३१	-	१,४४,६४४
१९४१	-	२,१२,६२०
१९५१	-	२,५७,०८७
१९६१	-	३,३५,५८३
१९७१	-	३,९८,३६१
१९८१	-	५,१४,८६० " ^४

तोलापूर नगरपालिका शहस्रांवत्सरिक मुंग्हात १९३१ चौ जातवार शिरगण्ठी दिलेली आहे, त्यावरने अनुमान काढल्यात तेलुगु भाषिक लोकांची संख्या अंदाजे २२,००० होती. म्हणजे एकूण लोकसंख्येच्या १५% होती. तन १९५१ मध्ये ती ४६,५०८ झाली. म्हणजेच एकूण लोकसंख्येच्या १५% होती.

तोलापूर सांरियकी कार्यालयातून मिळालेल्या माहितीनुसार १९८१ मध्ये तेलुगु भाषिक लोक १,००,६२८ होते. म्हणजेच एकूण लोकसंख्येच्या १०.५४ % होते.

तोलापूरच्या लोकसंख्येत प्रत्येक दशकानंतर वाढ होत असतानाच तेलुगु भाषिकांची जनसंख्याहीत्या-प्रमाणात वाढलेली दिले. १९९० तालिमी जनगणना करण्याचे काम तथ्या सुरु आहे. परन्तु अंदाजे या वर्षाची लोकसंख्या आठ लाखांच्या जवळपास आहे तर तेलुगु लोकांची संख्या जवळ-जवळ दोन लाखांपेक्षाही जात्त, म्हणजे एकूण जनसंख्येच्या २५ % पेक्षाही जात्त अतेल असा उंदाज व्यक्तविला जातो.

ता. १३ डिसेंबर १८६८ रोजीच्या " कल्पतरु " मध्ये शहराचे जे वर्णन केले आहे, त्यात म्हटले आहे की, " या शहरात ब्राह्मण बस्ती पुष्टिं अंशी कमी आहे तरे म्हटले तरी यालेल. लिंगायत वाणी यांचा भरणा फार असून, ताडी व मोमीन यांची ही बस्ती फार आहे... " यामध्ये ताडी म्हणजे तेलुगु तमाज उभिऱेत आहे. म्हणजेच या तमाजाची बस्ती वाढत गेली हे स्पष्ट होते.

वरीलदेव तर्ब माहितीवरने तोलापूरची लोकसंख्या वाढत गेलेली दिसून केते. बस्तूत: सर्वत्र लोकसंख्येमध्ये वाढ होते आहे. त्याचा वेग आणि प्रमाण घमी-जात्त अतेल परन्तु वाढ निश्चित होते. लोकसंख्या कां वाढावी १ या प्रश्नाचे उत्तर प्रत्येक ठिकाणी वेगळे असेल. तोलापूरच्या बाबतीत लोकसंख्या वाटीची काही कारणे सांगता येतील.

तोलापूरच्या लोकसंख्येत वाढ होण्याची कारणे शोधत भूतकाळात अगदी लांबवर गेले असता असे आढळते की, इतिहात काळात किल्ल्यांना संरक्षणाच्या दृष्टिने फार महत्व होते. व तसा एक मजबूत किल्ला तोलापूरमध्ये बांधला गेला उसल्याने संरक्षणाच्या व राजकीय दृष्टिने तोलापूरचे महत्व वाढले होते व सर्वच राज्याचे लक्ष्य बनले होते. त्यातूनय तोलापूरमध्ये येणा-या लोकांमध्ये वाढ झाली.

तोलापूरमध्ये काही सुधारणा केल्या गेल्या. उदा- लोकांची महत्वाची मूळभूत गरज भागविष्ण्याताठी एकत्र तलाब निर्माण केला, त्याचबरोबर डफरीन हॉस्पिटलची स्थापना झाली की ज्यामुळे लोकांना व विशेषज्ञ: लहान मुलांना मोफ्त वैदिकीय मदत पुरविली जाऊ लागली. त्याही पुढे जाऊन शिक्षण प्रताराच्या हेतुने शाळांची स्थापना झाली. शासनाने केलेल्या अशा अनेक सुधारणांमुळे शहराच्या आतपातच्या भागातील लोकांचाही ओघ शहराळ्डे सुरु झाला.

परन्तु तोलापूर हे इतिहासात केवळ सामाजिक, राजकीय व संरक्षणाच्या दृष्टिनेहे महत्वाचे होते असे नव्हे तर, आर्थिक किंवा व्यापाराच्या दृष्टिनेही त्याचे स्थान महत्वाचे होते. अता दाखला काही ऐतिहासिक लेखनांमधून आढळतो. उदाहरण घावयाचे झाल्यात माधवराब पेठेचे देता येझ्ल. "पेशव्यांच्या कारबीर्दीमध्ये "माधवराबपेठ" नावाची बाजार पेठ बसविली गेली, जी आज "मंगळवारपेठ" नावाने ओऱखली जाते. १८ च्या शतकाच्या उत्तरार्धात ती व्यापारी व कारागीराची आळळी ठरली होती. " ' त्यामुळे अनेक व्यापारी व कारागीरांनी तोलापूरमध्ये प्रवेश केला. त्यापैकी निजामाच्या राजवटीतून आलेले तेलुगु विणकरही होते. इंग्रजांच्या राजवटीच्या तुख्यातीच्या कागत जरी त्यातील काही, घायदा व सुव्यवस्थेच्या अभावी, गाव तोडून गेले असले तरी काही काढ गेल्यानंतर पुन्हा छू-छू शहराळ्डे परतले. त्यामुळे देखिल तोलापूरच्या लोकसंघेन भर पडली. असे दिलो.

१९ च्या शतकाच्या उत्तरार्धात तोलापूर हे दक्षिणीतील एक महत्वाचे व्यापारी केंद्र बनले. याच सुमारात सुरु झालेली पेनेन्सिलर रेल्वे हे त्याचे मुळय कारण म्हणता येझ्ल. कारण कोणतोही शहर हे और्धोगिळ दृष्ट्या व व्यापारी दृष्ट्या महत्वाचे बनविष्ण्याताठी अनेक गोष्टी, म्हणजे उदा- उत्पादनाताठी योग्य जमीन, हवामान, मजूर, व्यापाराताठी बाजारपेठ, दरम-दरणाची सौय इत्यादी, गोष्टी आवश्यक असतात. पेनेन्सिलर रेल्वेमुळे दरमदरणाची महत्वाची गरज भागली गेली. ही रेल्वे घेठावाद-रायदूर भागापर्यंत जात असे. या रेल्वे मार्गविरील सोलापूर हे महत्वाचे स्टेशन असल्यामुळे तहाचिक्क येथे व्यापारी लोक, उघोगपती यांची उलाटाल वाढली. त्यात प्रागुरुद्याने शुभराती, पारवाडी, लिंगायत यांचा समावेश होता. परन्तु त्याचबरोबर त्याच सुमारात बहुसंघयेने तेलुगु विणकर लोक सोलापूरमध्ये आले.

तेलुगु समाज प्रामुख्याने हातमागावर कापड बिणणारा व मूळचा आंधू प्रदेशातील आहे. याशिवाय काही पुमाणात भेटी करणारा. १९व्या शतकामध्ये आंधू प्रदेशात फार मोठ्या पुमाणात दुष्काळ पडला. त्यामुळे भेटी करणे तेथील लोकांना अशक्य झाले. परिस्थिती हलाखीची बनली. शिवाय तेथे रेडी तमाजाचे वर्घस्व असल्याने हातमाग विष्णवही फार फायदा हातात पडत नसल्यामुळे तेलुगु विष्णवरांनी तेथून हळू-हळू स्थळांतर केले. त्यातील फार मोठ्या पुमाणात लोक सोलापूरमध्ये आले. त्यामुळे सोलापूरच्या जनसंघेत भर पडली.

या तेलुगु समाजाला ततेय इतरही लोकांना सोलापूरमध्ये फार मोठा फायदा क्षाचा मिळाला उत्तेल तर तो येथील गिरण्यांचा, तन १८७६ मध्ये तर्व पृथम स्थापन झालेली जुनी गिरणी या नावाने ओळखली जाणारी " दि सोलापूर त्यनिंग अॅण्ड विष्णविंग कंपनी " , तन १८९८ मधील नरतिंग मिरजी व लक्ष्मी मिल., तन १९०९ मधील जाम मिल व विष्णु मिल. या तर्व गिरण्यांमुळे सोलापूरची औद्योगिक प्रगती होत गेली. त्याचबरोबर हजारो कामगारांना त्यामुळे काम मिळाले व सोलापूर बाढेस्न बहुसंख्येने लोक केये येऊन स्थायिक झाले. त्यात मुख्यतः मागणी होती तेलुगु कामगारांना. कारण कापड उत्पादनाच्या कामात ते कुशल मानले जातात. या तेलुगु कामगारांना गिरण्यांमधील रोजगार तर फायदेशीर झालाय परन्तु त्यातील अनेकांनी नंतर त्या गिरण्यामध्यनव सूत घेऊन स्वतःचे हातमाग टाळले. १९४७ च्या रजाकार घडकीमुळेही हजारो तेलुगु लोक सोलापूरमध्ये आले. याशिवाय सोलापूरच्या जनसंघेत नंतरच्या काढातही या तेलुगु समाजामुळे भर घडत गेली. इत येथे येऊन स्थिर झाल्यानंतर कुटील काढात त्यांनी सोलापूरच्या औद्योगिक विकासात मोलाची भर टाळली. हे पुढील प्रवरणामधून स्पष्ट दिसून येईल.

सोलापूर मधील गिरण्या, बहातुलीची व्यवस्था, आंधूमधील दुष्काळ, रजाकार घडकी अशा अनेक कारणांनी सोलापूरमध्ये तेलुगु समाजाने बास्तव्य केले. त्याकेली येई स्वैर्य प्राप्त करताना त्यांच्या हातमाग बळेची प्रामुख्याने त्यांना मदत झाली. त्याच बरोबर येथील स्थानिक समाजाने त्यांना आपल्यामध्ये सामाबून घेताले. हा तेलुगु विकास शून्यतः आंधू प्रदेशमधील उसून उदरनिर्बाहिच्या शोधात मोठ्या तंत्रेने

तेथून स्थानांतरीत होत गेला. त्यांची भाषा अर्थात्रिच " तेलुगु " आहे. " दक्षिण हिंदुस्थानमधील जी शिवलिंग स्थाने आहेत त्यापैकी कालहस्ती, श्रीशैलम् व रामेश्वर अशी तीन लिंगे आहेत. या तीन लिंगांच्या परिसरात रहाणा-या जनतेला "त्रिलिंगुलु" असे पूर्वी म्हणत असत व त्यांच्या मातृभाषेस त्रिलिंगु भाषा म्हटले जात असे. परन्तु पुढील काबात या शब्दाचा अपभ्रंश होऊन तेलुगु [किंवा तेनुगु] असा शब्द पृथिवित झाला व ही भाषा बोलणारे ते तेलुगु लोक असे म्हटले जाते " ६

या तेलुगु समाजातील एक कृग्रित खार्यकर्ते, सामाजिक नेते आणि आदराचे स्थान असलेली मान्यवर व्यक्ती म्हणून के. श्री. आशऱ्या इरावत्ती याचे नाव घेण्याते जाते. त्यांनी आपल्या आत्मघरित्रात्मक ग्रंथात मत दिले आहे की, " ताधारणः १९ व्या शतकाच्या मध्यापासून हा समाज स्थानांतरीत झाला व सोलापूरमध्ये आला " परन्तु गोळे इन्स्टिट्यूटचे श्री. काळे आर. जी. यांच्या मते तेलुगु समाज त्याच्याही पूर्वी म्हणजे माधवराव येगव्याच्या कारबीर्दीत तोलापूरला आला. म्हणेय तेलुगु समाज सोलापूरमध्ये नेहमा कधी स्थायिक झाला याबाबत मतभेद आहेत. परन्तु तेलुगु समाजातील उनेक वयस्कर व्यक्तिंच्या मुलाखातींमधून असे लक्षात आले की बहुतांशी लोकाचे पूर्वज १९ व्या शतकाच्या मध्यात येण्ये आले. त्यामुळे या मुलाखातींमधून के. श्री. इरावत्ती यांच्या मतात पुष्टी मिळते व म्हणून तेलुगु समाजाच्या स्थानांतराचा काढ १९ व्या शतकाचा मध्य हाच निश्चित मानावा लागेल. या भागात हा समाज आंध्र प्रदेशातून, म्हणेय पूर्वीच्या बिकाळ नियामस्टेट मधीत सेलंगणामधून हृ-हृ बाहेर पडून निरनिराबद्ध दिशेने मार्गस्थ म्हणून तेलुगु समाजाच्या स्थायिक झाला. उदा - श्रावणी, कोचीन, मैतूर स्टेट, मध्य प्रांत, ब-हाड, ब्नाटिक, त्याच्युमाने काही लोकांनी महाराष्ट्रातील पुणे, मुंबई, अहमदनगर, मराठ्याड्यातील नांदी, वसमत उशा गाबांमध्ये बस्ती केली. त्याच्युमाने काही लोक सोलापूरला ऐऊ त्यायिक झाले. त्यांची फेथील संख्या लक्ष्यीष आहे.

खात छल्ल सोलापूरमध्ये तेलुगु विष्णवर समाज मोठ्या प्रमाणावर स्थायिक होण्याचे मुळ्य काऱ्य म्हणजे फेथील हवामान विष्णामाच्या व्यवसायाला अनुकूल आहे. उदा. - सूत रंगविण्याच्याकामी फेथील पाणी आणि उष्ण व कोरडे हवामान उपयोगी ठरते. तसेच या तेलुगु समाजाची खातियत असलेल्या जेकार्ड चादरीसाठी देखिल हे उष्ण हवामान उत्तम आहे. या जेकार्ड चादरीमुळे केवळ तेलुगु समाजाचेच नव्हे तर

तोलापूरयेही नांव जगभर प्रतिध्वं झाले आहे. कारण या चादरीना " तोलापूर चादर" हेच नांव आहे. उदरनिर्बहासाठी आलेला तेलुगु समाज येथील समाजामध्ये किंती समरस झाला आहे हे यावर्सन दिसते.

मुळखत: येथील हवा-पाणी या समाजाच्या हातमाग व्यवसायाला उपयोगी ठरल्याने व बाजारपेठ मिळाल्यामुळे तेलुगु समाज येथे स्थिर होत गेला. याचबरोबर इतरही अनेक गीष्ठी कारणीभूत ठरल्या. परन्तु येथे या समाजाची तंड्या मर्यादित झाली नाही, तर त्यात पुढे-पुढे आणखी भर पडते गेली. कारण ज्याकेलेस येथील हवा, पाणी, बाजारपेठ यांच्या अनुकूलते बदल आँध्यांमधील इतर लोकांना माहिती कळली, त्याकेळी त्यांच्यापेकी अनेकांनी आपले गांव तोडून तोलापूरात पुढेश केला. दूसरी गोष्ट म्हणजे हातमागाच्या कामाला मनुष्यबळ प्लार लागत असल्याकारणाने येथे स्थायिक समाजाने जास्तीचे फ्लूर आँध्याखून आण्यास तुलवात केली. त्यामुळेही तेलुगु समाजाच्या लोकसंघेत भर पडली. याशिवाय येथील गिरण्यांना जो कुशल कामगार वर्ग लागत असे त्यासाठी तेलुगु विष्णुरांना फ्लार मागणी होती. म्हळ्यांही तेलंगणातून हा समाज इकडे येत राहिला. तोलापूर मधील कम्युनिस्ट पक्षातील बयोडृध्द तेलुगु नेते व माजी आमदार श्री. व्यंकप्पा म्हूर यांच्या मर्ते जुन्वा गिरणीमध्ये त्याकेळी तुमारे ८५ कामगार हा पदमगाली म्हणजेच तेलुगु होता.

या भांवी महत्वाच्या कारणामुळे तेलुगु समाज तोलापूर शहराडे आढळित झाला. म्हणजेच अंतरा-अंतराने या समाजाच्या तोलापूरमधील संघेत भर पडत गेली. आणि आज तोलापूरच्या स्कूल लोकसंघेच्या २५७ पेक्षा जास्त तंड्या तेलुगु लोकांची आहे. इतक्या मोठ्या संघेने तोलापूरमध्ये बास्तव्य कस्त असलेल्या या समाजाने येथील अनेक क्षेत्रांमध्ये आपले बैशिष्ठ्य निर्माण केले आहे. सुस्वातीत येथे ऐजन बास्तव्य करणा-वा अनेक कुटुंबांपेकी भांवी महत्वाची नंत्रे म्हणजे - श्री. फलभारी, श्री. जटला, श्री. कौंगारी, श्री. संगा, श्री. गाजूल, श्री. हवण्यास तोमा, श्री. नरतप्पा त्यारला, श्री. नरतप्पा शहापूर इत्यादी.^५ अनेक.

तोलापूरमध्ये येऊन स्थायिक झाल्यानंतर भांवी काळाने या समाजाने निरनिराबद्धा क्षेत्रात प्रगति करण्याचा प्रयत्न केला. त्यातील राजकीय क्षेत्र तथ्या महत्वाचे बनले आहे. असे जरी असले तरी, येथे येताना त्यांचा राजकीय क्षेत्र गाजविणे हा हेतु नव्हता

तर केबळ उदरनिवाहिया होता. परन्तु आपले घरदार, गांव सोडून त्यांना बाहेर पडूयात उघुक्त करणारी कोणती परिस्थिती होती यासाशोध घेतल्यात असे दिसले,

तेलंगण हा त्याकेबच्या निजामस्टेटमधील एक भाग आहे. तो मेडक, महिबूबनगर, नलगोडा, निजामाबाद, वरंगल, आदिलाबाद आणि करीमनगर या जिल्ह्यांचा बनला. या भागामध्ये वारंवार दुष्काळ पडत असत. ह.स. १७५९ ते १९०० या दरम्यानच्या १४१ वर्षांच्या काळात ३५ दुष्काळ पडले. याबद्दल तेलंगणमधील स्थितीची कल्पना येते. दुष्काळामुळे अन्न धान्याचा तुळवा भासू लागला. प्लेग, कॉलरासारख्या रोगांनी कहर केला. शेती अशक्य झाली. पण त्याचबरोबर कोणताही रोजगार मिळेनासा झाला. याच तुमारात शाही औघोगिक संस्था बंद पडल्या. शेती आणि हातमागावर कापड विणणे या व्यतिरिक्त विष्कर तमाजाला इतर कला अवगत नव्हती. शिक्षण नव्हते. त्यात भर म्हणून तेथील ईडी लोकांचे सर्व क्षेत्रांवरील वर्चस्व, निजाम हा इंग्रजांचा गुलाम बनलेला. अशा भयंकर परिस्थितीमध्ये तेथे उदरनिवाहि करणे तेलुगु विष्कर तमाजाला अशक्य झाले व त्यामुळे तेथून म्हणजेच तेलंगणातून स्फुलांतर करावे लागले. इतरत्र स्थापिक छाव्ये लागले. पायी वाळा मार्गक्रियण करावे लागले. अर्थात नंतरच्या काळात त्यातल्या त्यात ज्यांना शक्य होते त्यांनी ऐनेसुलर रेल्वेनी सोलापूर गाठले. किंवा येथिल कारखानदारांनी रेल्वेच्या मागाने त्यांना आणविले. याचिवाय तेलुगु विष्कर लोक येथे येण्याचे आणखी एक कारण म्हणजे निजाम स्टेट मध्ये झालेली " रजाकार घटक ". निजाम हंस्यानात असलेल्या " इत्तेहादुल मुत्लमान " या संस्थेने निजाम स्टेट हे मुत्लीमार्य राज्य आहे आणि त्यात मुत्लीमार्यव वर्चस्व राहिल अशी घटक तुल कल मुत्लमानांची मोठी तंघटना केली. व " रजाकार " या नावाचे एक बेकायदेशीर सेन्य तयार केले. तिचे अध्यक्ष होते श्री. कातिम रजवी. मुत्लीम तंघटना व रजाकार यांनी भारताचे सार्कीमत्व नाकारण्याचे जाहीर केले. या काळात हिंदूंवर अनन्वित अत्याचार झाले. त्यातून सुटका कल मध्याताठी हजारोंच्या संख्येने हिंदू, निजामस्टेट मधून निघून जाऊ लागले. अशापैकी अनेकांनी सोलापूरमध्ये आश्रय घेतला होता. त्यात बहुतांगी पदमशाली तमाजाचे लोक होते " ९

थोडऱ्यांत तेलंगणातील परिस्थिती लक्षात घेता या तेलुगु विष्कर समाजाला तेथे जगणे अशक्य झाले व त्यांनी आपला प्रांत सोडण्याचा निर्णय घेतला. सोलापूरमध्ये आल्यानंतर उदरनिर्बाहासाठी त्यांच्याजवळ दोनच पर्याय होते. एक म्हणजे येथील कापड गिरण्यांमध्ये कामगार म्हणून काम करणे व दूसरा म्हणजे त्यांनी आपल्या समवेत आणलेल्या हातमागावर कापड विणून ते विकणे. अर्थात अगदी प्रारंभी ही स्थिती असली तरी नंतरच्या काळात मात्र त्यात बदल घडून आला. आजच्या स्थितीत हा समाज असमाधानी तरी नक्कीच नाही असे मुलाखतींमधून आढळते.

सोलापूरमध्ये येऊन स्थायिक झाल्यानंतर काढी काढपर्यंत हे लोक त्यांच्या मुळ जन्मस्थानाशी संपर्क ताढून होते. स्वतः तिळडे जात अस्था नातलगांना इळडे येण्यासाठी आमंत्रण देत. परन्तु नंतरच्या काळात मात्र हळू-हळू हे संबंध कमी-कमी होत गेले. हा समाज आता सोलापूरमध्ये समरसून गेला आहे. सोलापूर हीच त्यांची कर्मभूमी बनली आहे. परन्तु सुस्वातीत जेंव्हा हे लोक घोडक्या-घोडक्याने येत त्याकेळी त्यांच्याबडे संशयाने पाहिले गेले. मात्र ज्याकेळेत हे कोणी चोर, दराढेखोर नसून कामाच्या शोधात आलेले, गरीबीने मांजलेले लोक आहेत हे लक्षात आले, त्याकेळी त्यांना येथे स्थायिक होण्यात येथील समाजाने व येथील शासकीय अधिकारी-वांनी आवश्यक ती मदत केली.

हा समाज आर्धातून आलेला असल्याने व आंधू हे सोलापूरच्या पूर्वेषडे असल्याने शहराच्या पूर्व भागात त्यांनी वस्ती केली. त्यानंतरच्या काळातही केत गेलेले तेलुगु लोक पूर्व भागातघ राहू – लागले. हा समाज सोलापूरच्या पूर्व भागात केंद्रीत झालेला असल्याने त्या भागाला तेलुगु भाषिक रहिवाशांचा भाग अशी ओऱख प्राप्त झाली – आहे. त्यांनी स्थापन केलेल्या अनेक सामाजिक, धार्मिक, आर्थिक संस्था बहुतांशी त्याच भागात केंद्रीत झाल्या आहेत. अर्थात असे जरी असले, तरी त्यामुळे तेलुगु समाज हा ऐ येथील मूळच्या रहिवाशांपासून वेगळा पडला आहे, अलिप्त आहे असे मात्र नाही. सोलापूरच्या समाजात सामादून देखिल आपले वेगळेपणही, स्वतंत्र अस्तित्वाची या समाजाने टिकविले आहे असे फार तर महाना येते.

अशा त-हेने तेलुगु समाजाचा विधार करीत अस्ताना एक गोष्ट स्पष्ट करणे आवश्यक ठरते. ती म्हणजे सर्वसाधारणतः, तेलुगु समाज म्हणजे "पदमशाली" असा एक समज सामान्य लोकांमध्ये आहे. वस्तुतः पदमशाली हा तेलुगु विष्णव समाजाचा एक भाग आहे आणि असे अनेक पुढार-उपपुढार तेलुगु समाजात दिसून येतात. उदाहुरिण्येटी, नीलगार, तोगटवीर, नीलकंठ, साढी, स्वचूल ताढी इत्यादी. परन्तु यापैकी पदमशाली समाजाची संख्या ८०% पेक्षाही जास्त आहे व उरलेली १५ ते २० टक्के तेलुगु लोकसंख्या इतर प्रकारांमध्ये किंमागली आहे. सहाजिक्य सोलापूर शहरामध्ये तेलुगु समाजाने प्राप्त केलेल्या महत्वपूर्ण त्यानातील बहुतांशी बाटा हा पदमशाली समाजाचा आहे. येथील अनेक सामाजिक, ऐक्षणिक, आर्थिक संस्था पदमशाली समाजाच्या आहेत. परन्तु याचा अर्थ असा नव्हे की, इतर लोकांनी विकासाचा कोणताच प्रयत्न केला नाही. परन्तु प्रमाण मर्यादित आहे. सहकारी संस्था, मर्चिटस बैंक, चादरी व टर्कीश टॉवैल यामध्ये त्यांचा पुभाब आहे. परंतु तरीही स्कूल तेलुगु समाजाने सोलापूरच्या आर्थिक विकासात व राजकीय कार्यात दिलेल्या तहभागांमध्ये पदमशाली यांचा पुभाब प्लाट योठया प्रमाणात आहे. व त्यामुळे तेलुगु समाजाचा^१ अभ्यास करीत अस्ताना पदमशाली यांचा अभ्यास महत्वपूर्ण ठरतो. "या पदमशाली यांच्या संदर्भात "पदमशाली"- "शास्त्री", "डैटीगार्ल" या नावांचा देखील बापर केला जातो. कारण [१] पदमशालाच्या देठापासून तंत्र व बस्त्र या समाजाने निर्माण केले म्हणून पदमशाली. [२] विकासाच्या कामात हे लोक पारंगत आहेत म्हणून शास्त्री. [३] ततेच हे लोक व्यापार करणारेही असल्याने डैटीगार्ल असे नाब आहे. "^२

तेलुगु समाज व विशेषतः पदमशाली समाज सोलापूरमध्ये घेऊन राहिला त्याला जवळ-जवळ १५० वर्षे झाली. या कालावधीत त्यांनी अनेक पुढारे विकास घडवून आणल्याचा प्रयत्न केला व बदल घडवून आणला तो निश्चितपणे दखल घ्यावयात लावणारा^३ आहे. परन्तु अशा पुढारे सोलापूरमध्ये मोठया प्रमाणात स्थायिक होऊन येथे स्थीर होणे व विकास घडवून आणणे त्यांना कसे शक्य झाले? येथून त्यांना कोणती पूरक मिळाली याचे उत्तर शोधा अस्ताना अनेक महत्वपूर्ण गोष्टी समजल्या.

अगदी पुथम जेव्हा हे तेलुगु लोक सोलापूरमध्ये आले त्यावेळी त्यांच्या हातातील हातमागाच्या सामानाळडे पाढून काही न समजल्याने त्यांना बँडवाले समृज्ञ घोलीसांनी सोलापूरच्या छिल्यात डांबून ठेवले होते. परन्तु ज्यावेळी त्यांची बात्री पटली की हे बँडवाले बगेरे काही नसून हातमागावर कापड विणारे कष्टकरी आहेत. त्यावेळी मात्र त्यांना सोडून देऊन सर्वतोपरी मदत दिली गेली. सगळ्यात पहिली व महत्वाची विष्णुरांची मागणी होती रहाण्याच्या व्यवस्थेसंबंधी. ती मान्य केली गेली. व त्यानुसार त्यांना बसाहूत करण्यासाठी विजापूर वेत ते जोडवतवणा घीकापव्हाई म्हणेच शहराच्या पूर्व भागात यागा देण्यात आली व त्याचा बार्डक तारा म्हणून ठेवल सक समया त्या काळात घेतला जाई. अशी माहिती के. श्री. आशूणा इराबत्ती यांनी आपल्या "माझ्या आयुष्यातील टिपणे" या आत्मविरत्रात्मक ग्रंथात दिली आहे.

आपले घरदार सोडून बाहेर फडलेल्या या समाजाची मूळभूत गरज उशा त-हेने भागली गेली. ही गरज भागविण्याचे महत्वांचे काम येथील स्थानिक पोलीसांनी केले. त्यामुळेच विष्णुरांना आपल्या येथील आयुष्याला सुस्वात घरता आली. त्याचवरोवर त्यांच्यामध्ये एक पुकारचा विश्वास निर्माण करण्याचे काम येथील स्थानिक समाजाने केले. तेलुगु समाजाला आपल्यामध्ये सामावून घेऊन बैलोवैली सहकार्य केले. उसे स्वतः तेलुगु नेत्यांनी ही मान्य केले आहे. येथील समाजाने केलेली ही बोर्ड महत्वपूर्ण आहे. कारण जर स्थानिक समाजाने नवाज्ञांना सामावून घेतले नाही तर, सक्तर नव्या माणसांना रहाणे अवघड बनेल किंवा त्यांच्यामध्ये व स्थानिक लोकांमध्ये फ्रतमेदाची, संघर्षाची भावना वाढेल. सोलापूरमध्ये मात्र तजी परिस्थिती नाही. स्थानिक व तेलुगु समाजामध्ये सहकार्याची भावना आहे. त्याची इलळ पहाबद्यास मिळते ती तेलुगु समाजाने स्थापन केलेल्या विविध संस्थांमधील व्यक्तींची नांवे पाहिल्यात. उदाय-यशवंत सुत गिरणीचे मैनेजर श्री. निवर्गी, नागरी औघोगिळ सह. बैठेचे व्यवस्थापक श्री. मुतालिक देसाई, जिल्हा औघोगिक बैंक व नागरी बैंक्ये संचालक श्री. मुरलीधरजी भुटडा, रुथन प्रशालेये मुख्याध्यापक श्री. जोशी, यंत्रमाग विष्णुर तह. फेडरेशनचे ऐरमन श्री. कालाणी इत्यादी. अनेक व्यक्तीचे सहकार्य घेऊन तेलुगु समाजाने आपल्या विकासाची वाटचाल केली आहे. या उच्च पदस्थ व्यक्तीं बरोबरच सुतगिरणीतील कामगार वर्ग, बैंक, शाळा यातील कर्मचारी व शिक्षक वर्ग यामध्येही तेलुगु व्यक्तिंबरोबरच इतरही समाजाचे लोक सामावलेले आहेत. म्हणेच वास्तव्य करण्याच्या मूळभूत गरजेबरोबरच सहकार्याची प्राप्ती देखिल या समाजास झाली.

परन्तु तेलुगु समाजाने स्थापन केलेल्या निरनिराक्रया संस्था या अतिळडील काळातील आहेत. पूर्वी म्हणजे या समाजाच्या सोलापूरमधील बास्तव्याच्या प्रारंभीच्या काळात रोजगार आवश्यक होता तो येथील कापड गिरण्यांमुळे मिळजे शक्य झाले. त्याशिवाय त्या गिरण्यांमधून मिळालेल्या सुतामुळे बाही जणांना स्वतःचे हातमाग टाकणे शक्य झाले. या गोष्टीदेखि तेलुगु समाजाला येणे त्यिर होण्याच्या दृष्टिने उपयुक्त ठरल्या. कोणत्याही समाजाला स्वैर्य प्राप्त होण्यासाठी आर्थिक स्थिरता पृथम आवश्यक असते व ती येणे आलेल्या तेलुगु समाजाला मिळाली. म्हणून येणे आलेला समाज येण्याचिंह झाला. कायम येण्येही राहिला.

याशिवाय आणखी सक महत्वाची गोष्ट म्हणजे येणे मूळचेही बाही लिंगायत व मुस्लीम विष्कर होते ते स्पर्शे टिकू शब्दे नाहीत. कारण सोलापूरमध्ये काम मिळते, आपल्या व्यवसायाला भरपूर कच्च्या माल मिळतो हे "तमजल्यावर" ज्याकेबी मोठ्या तंडयेने गटा-गटाने आणखी तेलुगु विष्कर सोलापूरमध्ये आले त्यांच्या वरोवर स्पर्शे टिकू येथील मूळच्या विष्करांना शक्य झाले नाही व त्यांची संख्या ह्डू-ह्डू घटत गेली. इतकी की, आता फार तर शंभर विष्कर कुटुंबे इतर समाजाची अस्तील. तसेच स्कूण मागांच्या तुलनेत जेम्होम ६५ ते ७५ माग इतर समाजाच्या मालकीचे आहेत. इतर अनेकांनी सोलापूरच्या आसपासच्या बाबांमध्ये जाऊन आपला निर्वाह यात्रा ठेवला"^{१०} अशा त-हेने या स्पर्शमध्ये तेलुगु समाज टिकून राहिला. याचे मुळ्य कारण म्हणजे त्यांची चिकाटी, कुशलता व संषटीतपणा आहे.

सोलापूरमध्ये स्थायिक होण्यासाठी वसाहतीमध्ये जागा मिळाली, उदरनिबाहिसाठी काम मिळाले त्यात ह्डू-ह्डू वाढ होत गेली. असे असले तरी, आपले तयार केलेल्या मालाला उठाव असणे, बाजारपेठ असणे आवश्यक असते. अनेका कष्टाचा मोबदला मिळणार नाही. सोलापूरमध्ये तेलुगु समाजाची ही देखिल गरज भागली. कारण येणे मोठ्या संख्येने असलेला मारवाडी समाज व्यापारामध्ये चांगला जम बसवून होता. तो, तेलुगु विष्करांनी विणलेले कापड त्यांच्याह्डून घेऊन आसपासच्या गाबात व इतरत्र नेऊन विकत असे. ही महत्वाची मदत विष्करांना झाली. महत्वाची म्हणण्याचे कारण म्हणजे हे विष्कर लोक अत्यंत हलाखीच्या परिस्थितीत असल्याने त्यांना स्वतःला इतर ठिकाणी छिंगून, गावोगाव जाऊन कापड विकणे शक्य नव्हते.

त्यामुळे मारवाडी समाजाची मध्यस्थी त्यांना उपयोगी ठरली. नंतरच्या काळात विणकरांनी विणलेले कापड, लुण्ठी, धोतरे आसपासच्या गावांत लोकान्नी झाले. त्यामुळे मालाचा खप वाढला व हळू-हळू विणकरांना आर्थिक स्तैर्य येऊ लागले. त्यामुळे सहाजिकच त्यांना येथे स्थानिक होणे सोयीचे व फायदयाचे ठरले. त्याशिवाय याआधी स्पष्ट केल्यापुमाणे आणखी दोन महत्वाचे फायदे विणकरांना मिळाले. एक म्हणजे, व्यवसायाच्या दृष्टिने येथील हवा, पाणी उपयुक्त ठरले व दुसरे म्हणजे पुणे, मुंबई, हैद्राबाद, कर्नाटक या सर्व महत्वाच्या ठिकाणांना जोडणा-या रेल्वे मार्गावरील महत्वाचे स्टेशन बनल्याने सोलापूर हे दळण-वळणाच्या दृष्टिने, पर्यायाने व्यापाराच्या दृष्टिने सोयीचे ठरले. दळण-वळणाच्या सोयीमुळे वाढत्या पुमाणातील व्यवसायाताठी आंध्रातून कुशल कामगार आणेही सोयीचे गेले. अशा अनेक कारणामुळे, अनुकूल परिस्थिती-मुळे तेलुगु समाजाला सोलापूरमध्ये स्थानिक होणे केवळ सोयीचे नव्हे तर लाभदायक ठरले.

सोलापूरमध्ये येऊन काही काढ गेल्यानंतर तेलुगु समाजाने आपल्या हातमागाच्या व्यवसायाला प्रतिष्ठा मिळवून दिली. त्यात विकास घडवून आणण्याचा प्रयत्न केला. त्याला यश येऊन स्वातंत्र्य काढापर्यंत हातमागांची संख्या ३२,००० पर्यंत पोचल्याची सरकारी नोंद आहे. त्याशिवाय या समाजाच्या दोन सुतगिरण्या असून त्या हातमाग व यंत्रमागांना सुत पुरवठा करतात. अलिङ्कील काळात मात्र या हातमाग व्यवसायाला एक धोका निर्माण झाला आहे तो यंत्रमागाचा.

काढ जसता बदलत जातो तसेता माणसांच्या आवडीनिवडी, प्रतंती यात बदल होत जातो. हे नैसर्गिक आहे. त्या बदलाचे कारण कधी सोय असते, कधी बदलणारी परिस्थिती किंवा वातावरण असेल, तर कधी इतर काही कारणे असते. त्यानुसार कपडे वापरण्याच्या माणसांच्या आवडीमध्येही बदल झाले आहेत. पूर्वी धोतर, कोट, कळवारी लुगडे असे पोषाख प्रयत्नित होते. परन्तु अलिङ्कील काळात शट, पॅट, हरत-हेच्या डिशाईन्सचे कपडे, अनेक पुकारच्या पाचवारी काढया असे पोषाख आकर्षित करतात. त्याचबरोबर भरड, जाड, सुती, हातमागावर विणलेल्या कापडापेक्षा तलम, कृत्रिम धाग्याचे, यंत्रावर विणलेले कापड जास्त प्रमाणात वापरले जाते. याचे कारण येण्याकेवळे यंत्रावर विणलेले कापड अधिक तलम आणि टिकाऊ बनलेले असते. दूसरे म्हणजे त्याला मनुष्य-बळ किंवा शक्ती कमी लागते आणि स्कॉवेलेस भरपूर कापड तयार होते. म्हणून ते स्वस्त्रही असते. त्यामुळे त्याचा खप वाढला आहे. याउलट

हातमागावर विणलेले कापड जाडे भरडे तर असते, परन्तु त्याला मनुष्य बळ व शक्ति
जास्त प्रमाणात लागत असल्याने आणि एका क्लेस पार कमी कापड निर्माण होऊ शक्त
असल्याने ते महाग पडते. हाय प्रकार तेलुगु हातमाग विणकरांच्या बाबतीत घडला.
तेलुगु समाजातीलच काहीष तधन व्यक्तिंनी ज्याकेबी यंत्रमागाचा स्विकार केला. त्याकेबी
हातमागाबरील कापडाचा खम कमी आला. इतका की हातमाग व्यवसाय बंद पडतो
की काय अशी तिथ्फी आली. यावर उपाय योजावा म्हणून हातमाग धारकांनी
सरकारबळे धाव घेणाली. व शेवटी महाराष्ट्र सरकारने २०५ ची रिबेट योजना मंजूर केली.
त्यानुसार गिं-हाईफ्लाला हातमागावरील वस्तूवर २०५ सूट मिळेल व ती तूट भर्न
काढण्याताठी हातमाग विणकरांना २० ५ रुक्कम महाराष्ट्र शासनाबून मिळेल. ही
योजना राबविल्यामुळे हातमाग व्यवसायात आधार मिळाला व परिणामतः आज
१२,००० च्या आस्तपास हातमाग अस्तित्वात आहेत. थोडक्यात तेलुगु विणकर समाजाच्या
अनेक गरजा येणे पूर्ण झाल्याने सोलापूरमध्ये स्थायिक होणे त्यांना शक्य झाले. सोलापूर-
मधील जनता पक्षातील तेलुगु नेते श्री. गेंट्याल यांच्या मते, " महाराष्ट्र सरकारने
व येथील स्थानिक जनतेने क्लेल्या तहकार्यामुळे तेलुगु समाजाला येणे स्थायिक होणे व
आपला विकास घडवून आणि शक्य झाले व त्यामुळे हा समाज महाराष्ट्रातील सरकारशी
निष्ठा राबून आहे. "

आपल्या समाजाची सुस्थिती आणि विकास पाहून आणखी बहुसंख्येने विणकर
लोळ येणे येऊन राहिले व त्यामुळे आज फार मोठ्या प्रमाणात तेलुगु समाज सोलापूरमध्ये
दिसून येतो. त्यामुळे त्याचे संख्या बळ बाढले आहे व परिणामतः आर्थिक यशाबरोबरच
त्याचे राजकीय यशही दिसून येते. कारण यक्का मारतासारख्या लोळशाही देगात
संख्याबळ महत्वाचे आहे. त्यामुळे त्यांच्यामधून प्रबळ, भक्कम नेतृत्व पुढे येऊ शक्ले आणि
या नेतृत्वाखाली तेलुगु समाजाने आपल्या विकासाबरोबरच सोलापूरच्याही सामाजिक
औद्योगिक व राजकीय विकासात भर घातलेली दिसते. अर्थात सक गोष्ट स्पष्ट आहे
ती म्हणजे, तेलुगु समाजाने सोलापूरसाठी क्लेले योगदान येथील मूळच्या स्थानिक
समाजाच्या सहकाऱ्यानि क्लेले आहे, परन्तु तरीही त्यांनी आपले स्वतःचे वेगळे स्थानही
येणे निश्चित क्लेले आहे. सोलापूरच्या मधील तेलुगु समाजाच्या योगदानाबिष्यक्ती
गोखले इन्स्टिटयुटचे श्री. गाडगीळ लिहितात, -

".... By this time, the ancestors of a number of Padmasali 'Karkhandars', who had begun to immigrate since the time of the Peshwas, chiefly from the Telangana division of the (formerly) Nizam's Division and who are now very prominent in the handloom weaving industry, had well settled in the city. The Padmasalis along with the local communities of the Lingayats, Marwaris, Gujars, Komtis etc. made solid contributions to the development of the productive and commercial activity of the city"¹¹

थोडक्यात दुष्काळी तेलंगणातून केवळ हातमागाच्या साधारावर येणे आलेल्या तेलुगु समाजाने आपले बैशिष्ठ्यपूर्ण स्थान येणे निर्माण केले आहे. असे म्हणता येते. त्याचा अभ्यास करीत असताना, तेलुगु समाजातील महत्वाच्या व्यक्तींशी बोलत असताना, तेलुगु नसलेल्या परन्तु तेलुगु समाजाशी संबंधीत असलेल्या व्यक्तींच्या मुलाखातींवर्स्त तेलुगु समाजाचे एक स्वभावचित्र स्पष्ट होते. त्यावर्स्त हा समाज कष्टकरी धार्मिक, श्रधादृ व संघीत आहे परन्तु तरीही मोठ्या प्रमाणात उगिझीत होता असे दिसून आले. त्या बैशिष्ठ्यांचा काही प्रमाणात विस्तार करणे उचित ठरेल.

तेलुगु विष्कर समाजाचे अगदी महत्वाचे बैशिष्ठ्य नजरेत भरते ते म्हणजे हा समाज अतिशय कष्टकरी आहे. अखं कष्ट करीत रहाणारा आहे किंवदूना असे म्हणता येते की, कष्ट करण्याशिवाय त्यांना पर्याय नाही. त्याचे मुऱ्य कारण म्हणजे गरीबी. वत्तुत: कष्ट आणि गरीबी ही स्कैम्बिंग अवलंबून असतात. या स्काच नाण्याच्या दोन बाजू आहेत. त्याला कारण म्हणजे त्यांची पूर्वीची पारक्षम्यी. म्हणजे तेलंगणात जी सततच्या दुष्काळाची परिस्थिती होती त्यामुळे कष्ट करणे अपरिहार्य होते. कारण या समाजाचे मुऱ्य दोन व्यवसाय म्हणजे गेती व हातमागावर कापड विणणे. सतत पडणा-या दुष्काळामुळे गेतीत अतोनात कष्ट कलही हाती फार काही पडत नसे. ठण्डुळे त्यामुळे पुन्हा कष्ट. त्याच्यबरोबर हातमागावर कापड विणणी कष्टाचेव काम. दिवसभर माग चालवल्यावर दोन किंवा तीन लुग्ठी जातीत जास्त तयार होणार. त्यात पुन्हा आणखी भर म्हणजे तेलंगणात रेडी लोकांचा पुभाव जास्त, उत्पादनाची साधने

त्यांच्याच हातात. त्यामुळे विष्णवांना कष्टाशिवाय पर्याय नव्हता. अशा रुकंदर परिस्थितीमुळे विष्णव क्षमाज कष्टकरी बनला व त्यामुळेच त्यांना उदरनिवाहाच्या शोधात स्थळांतर फ्रावे लागले. येथे आल्यानंतरही त्यांनी आपले कष्ट करणे न्याले. परन्तु फरक इतकाच की, तेलंगणात त्यांच्या कष्टाला अत्यंतिक माप्फ मौबदला मिळत असे. येथे मात्र त्यांच्या प्रयत्नांना भरपूर यश मिळाले. याचे दृष्ट्य स्वसम म्हणजे आजये त्यांचे समाज जीवन. पूर्वी म्हणजे ज्यावेळी या समाजाने येथे आपल्या आयुष्याची नव्याने सुख्वात केली होती, त्यावेळी त्यांच्यापैकी अनेक लोक गिरणीत किंवा कारखानदारांकडे किंवा येथील मूळच्या विष्णवांकडे मजूरी करीत. त्यानंतर त्यांनी स्वतःचे माग घेतले. त्यात वाढ होत जाऊन सन १९४७ मध्ये त्यांची संख्या ३२,००० झाली. आज हातमागांची संख्या कमी म्हणजे १२,००० च्या आसपास असली तरी यंत्रमागांची संख्या १९,००० आहे, दोन सुत गिरण्या आहेत. बैंका, शिक्षणसंस्था, देवालये इ.मोठ्या संख्या आहेत. हा त्यांच्या प्रगतीचा डोळारा त्यांच्या कष्टावर उभा आहे हे नाकारता येणार नाही. यात अबालवृद्ध तर्वरी सहभागी आहेत. परन्तु त्यात त्यांची एक महत्वाचे नुकसान सुख्वातीच्या काळात झाले होते. ते म्हणजे या कष्टामुळे वृद्धांबरोबरच लहान मुलांनाही कामक्षेत्र जुऱ्यावे लागले व सहाजिक्य त्यामुळे त्यांच्या शिक्षणांकडे दुर्लक्ष झाले.

वस्तुत: शिक्षण ही अन्ना इतकीय जरूरीची व अमुल्य गोष्ट आहे, परन्तु कष्ट करण्याच्या आवश्यकतेपुढे तेलुगु समाजात ती प्रारंभीच्या काळात नव्हती. मूळ थोडे मोठे झाले की ते घरच्या व्यवसायामध्येच सामावून घेतले जाई. शिक्षणाचे महत्वच्या त्यावेळी समजलेले नव्हते. परन्तु त्यांच्या या अशिक्षितपणामुळे व गरीबीमुळेच अनेक गोष्टींना तोंड धावे लागले. उदाहरण धावयाचे झाल्यास असे सांगता येईल की, गरीबीमुळे व अशिक्षितपणामुळे त्यांनी विष्णेला कापड वैगेरे माल विकण्यासाठी काय करावे ते सुख्वातीच्या काळात झळत नसे. त्यासाठी मध्यस्थांची मदत घेतली जात असे. त्यातून काढी वर्षे त्यांना नुकसान सोसावे लागले. कारण म्हणावा तितका मौबदला सुरवातीच्या काळात मिळाला नाही. अर्थात नंतरच्या काळात मात्र ही परिस्थिती बदलली आणि सहकार क्षेत्राची निर्मिती झाली. अशिक्षितपणामुळे अंध्राध्दादेखील फार मोठ्या प्रमाणात होत्या. आता त्यामानाने खूपच कमी झाल्या आहेत. "शिक्षणाचे महत्व हळू-हळू पटत गेले. हे महत्वाचे काम करणा-या लोकांमध्ये कै.तुकाराम कन्ना, कै. विठोबा वडेपल्ली, कै. विठोबा इराबत्ती, कै. हणमंतप्पा पल्ली, कै. व्यंकप्पा बेत, कै. भूमट्या आडम इ. अनेक व्यक्तिंचा समावेश आहे. " १३

शिक्षणाचा अभाव असल्यामुळे आणखी स्का गोष्टीचा मोठा पुभाव या समाजावर होता. तो स्ट्री, परंपरा आणि धर्माचा, मंत्रांशाचा. त्यामुळे हा समाज धार्मिक आहे. श्रधाडू आहे, श्रधाडू इतका कृतीचा की, काही केलेस अंधाराध्दही आहे. मंत्रांश, करणी-भरणी यावर खूप दाट विश्वास आहे. तक्कीच देवावरही खूप श्रधा आहे. त्यांच्याकडे धार्मिक कार्ये यथासांग केली जातात. ज्याकेलेस देवालय बांध्यायचे निश्चित झाले, त्याकेली तेलुगु समाजातील प्रत्येक व्यक्तीने आपल्या ऐपतीनुतार आपला बाटा दिला. कोणी देवाची पालखी दिनी, कोणी पूजा साहित्य दिले, तर कोणी उलंगार दिले. प्रत्येकाने देवालय बांधकामाताठी जमेल तितकी रक्कम दिली, ती हजारो समयांपासून ते अगदी सर्व समयापर्यंत होती. परन्तु त्यामागे आपलेपणाची, सकीची भावना होती. श्रधा होती. असाय तहमाग इतरही धार्मिक कार्यात दिला जात असे व अजूनही दिला जातो. तेलुगु समाजावर हा धार्मिक पुभाव असल्यामुळे प्रारंभीच्या शाश्वतील विखुरलेल्या समाजाला सक्र आण्याच्या व त्यांच्यावर नियंत्रण ठेवण्याच्या पुढा-यांच्या कामात या आले. कारण धर्मभावना, देवावरील श्रधा या तशाच पुभावी गोष्टी आहेत.

तेलुगु समाजात अशिक्षीतपणा व अंधार्धदेये पुमाण किंती पुरुंद पुमाणात होते त्याची कल्पना येण्यासाठी के. श्रीआश्वरा इरावतींनी आपल्या ग्रंथात त्याची काही मासलेवाईक उदाहरणे दिली आहेत. उदा. - सखाधार्डे परगावून तार आल्यात ती व्यक्ती पृथग रडावणाची. ज्याकेली सखार्धी सुशिक्षीत माणसाने तार वाचून दाखवावी त्याकेली मजुळूर समजे. तोपर्यंत तार म्हणजे म्हणकर काही तरी समजून रडत असत. याउलट कोणास पत्र पाठवावणाये झाल्यात पोस्टाच्या लाल पेटीत तेटाकून पेटीला नमस्कार केला जाई व हे पत्र योग्य ठिकाणी पोचविण्यावददल देवाची प्रार्थना केली जाई. सखादा पाढूणा बिंवा घरचा कोणी गावाला निघाला तर आप्लेष्ट, मिश्र सर्व स्टेशनवर जमत व आपल्या माणसांच्या पुवाती डब्याच्या पाय-यांवर कळशीतील पाणी ओतून त्याला हबदी-कुळूं वाहून, नारळ फेडून देवाला, या गावाला जाणा-या व्यक्तीला सुखस्म पोहोचव असी आण घालीत व जेंव्हा त्या व्यक्तिये गावी पोहोचल्यावर खुशालीचे पत्र येईल तेंव्हा तो देवी घमत्कार वाटे. उशा त-हेचा भोळा-भाब्डा अशिक्षीत समाज होता. अर्थात ही गोष्ट ७० ते ८० वर्षांपूर्वीची आहे. आता इतका पराकोटीचा भाब्डेपणा किंवा अडाणीपणा नसला तरी व-याच पुमाणात अंधार्धा आहेत. मंत्रांशवर विश्वास आहे.

तेलुगु विणकर समाजात अशिक्षीतपणा, अडाणीपणा, अंध्राधदा असल्या, तो गरीब व कष्टकरी समाज असला तरी एक गोष्ट मात्र निश्चितपणे मानावी लागेल. ती म्हणजे त्यांच्यातील एकी व संघटीतपणा. जो त्यांच्या यशाचा मूलाधार आहे.

वास्तविक पहाता पुदेश मोठा असेल, लोकसंख्या पृथं मोठी असेल तर त्या पुदेशात, गावात अथवा देशात देखिल एक्जूट रहाणे, संघटीतपणे रहाणे अतिशय कठीण असते. जोपर्यत देशाचा अथवा पुदेशाचा विस्तार म्हार्फित असतो तोपर्यंत्य संघटीतपणा टिकविणे शक्य होते. लहान गावामध्ये प्रत्येक माणूस दूस-याला ओळखत असतो. परन्तु जसा-जसा गावाचा विस्तार होत जातो, तस-तसा माणसाला एकमेकांना ओळखणे, माहिती असणे अवघड जाते. पर्यायाने संघटीतपणा, एकी या गोष्टी यूसर होत जातात. भारतासारख्या छंप्राय देशाचे उदाहरणही आपल्या समोर आहे. विविधते एकता टिकवून असलेला देश असे वर्णन भारताचे केले जाते. परन्तु ती एकी टिकणे किंती कठीण आहे हे अलिङ्गील सतत घणा-या घटनांवर्णन दिसून येते. रशियामध्ये पेरेस्ट्रोयका आणि ग्लासनोस्त या श्री. गोबिहिव यांनी आणलेल्या धोरणांचा परिणाम म्हणून अनेक घामोडी घून आल्या. उदा-लिथुआनिया सारख्या, कम्युनिस्ट रशियाच्या घटकराज्याला ताबडतोब वैग्ले अस्तित्व असावे वाटले. म्हणेच मोठ्या, विस्तारित पुदेशात संघटीतपणा टिकविणे अवघड आहे. हेच येथेही दिसते.

भारत, रशिया किंवा इतर देश याचे प्रमाण सोलापूरमधील तेलुगु विभागाच्या तुलनेने किंत्येक पटींनी जरी मोठे असले, तरी मुऱ्य तत्वाचा विचार दोन्ही ठिकाणी करता येतो. सोलापूरमधील हा समाज विस्तारलेला नसून, शहरात विखुरलेला नसून तो शहराच्या पूर्व भागात केंद्रीत झाला आहे, एकत्रित झाला आहे. त्यामुळे त्यांच्यामध्ये विलक्षण संघटन आणि एकी आहे. त्यांच्यामध्ये अंतर्गत कलह नाहीतच असे म्हणणे अंविधाराचे ठरते. परन्तु ज्याकेले संपूर्ण समाजाचा प्रश्न येतो त्याकेली ते एकत्रित येताना दिसतात. याचे कारण शोधले असता महत्वाची दोन कारणे नजरेत येतात. एक तर सोलापूरमध्ये हा समाज नव्याने आला असताना येथील मूळ समाजाच्या तुलनेने अत्यंत अल्प प्रमाणात होता. त्यामुळेच त्यांना एकजूटीने रहाणे आवश्यक ठरले. त्यांनंतरच्या काळात देखिल टप्प्या-टप्प्याने प्रगति घडवून आणत असताना या एकजूटीचा त्यांना फायदा मिळाला. विशेषज्ञ: राजकीय क्षेत्रात

मोठ्या पुमाणात यश घेण्याचे हेच कारण आहे. कारण राजकीय क्षेत्रात पर्के स्थान मिळविण्याताठी त्यांच्या नेतृत्वाला समाजाचा रकमुखी पाठिंबा आवश्यक होता व तो त्यांना मिळू शकला. तेलुगु समाजाचा उमेदवार पूर्व भागात उभारल्यास आपला माणूस म्हणून त्याला निश्चित मते मिळतात. पुकरणांच्या गेवटी निरनिराबद्या स्तरावर निष्ठून आलेल्या तेलुगु नेत्यांची जी यादी दिली आहे त्यावस्तु याचा प्रत्यय येतो.

त्याचबरोबर याप्राधी सांगितल्यापुमाणे पूर्व भागात रक्तिंत झालेला हा तमाज आहे आणि त्यांच्या औघोगिक संस्था, म्हणजे सूतागिरण्या, विष्णव तंघटना, बैंका इ. सर्व पूर्व भागातच आहेत. मंदिरे, मंगल कार्यालये तेथेह आहेत. यासर्व गोष्टी देखील त्यांना रक्तिंत ठेवण्यास कारणीभूत ठरल्या आहेत. अगदी अलिङ्डील कावात मात्र काही तेलुगु व्यक्तिंनी पूर्व भागापासून लांब, शहराच्या दूस-या भागात घरे बांधल्याने त्यांना प्रत्येककेंद्री पूर्व भागाची संरक्षण ठेवणे शक्य होत नाही परंतु हे पुमाण अस्थल्य आहे असे सर दोन मुलाखातींवस्तु आढळून आले.

थोडक्यात सांगावयाचे झाल्यास आंध्र मधून गरीबीने गांजलेल्या अवस्थेत हा तेलुगु विष्णव तमाज सोलापूरमध्ये सुमारे १५० वर्षांपूर्वी आला. येथील अनुकूल वातावरणाच्या, स्थानिक शासन व नागरिकांच्या, स्वतःच्या ब्लेच्या व चिकाटीच्या आधारावर पुगति करीत राहिला. सामाजिक, आर्थिक, राजकीय सर्व क्षेत्रांमध्ये सहभागी होऊन यश मिळवित राहिला. त्याकेंद्री त्यांची छटाढू प्रवृत्ती व संघटीतपणा त्यांच्या उपर्योगी पडला. काही पुमाणात गरीबी व अशिक्षीतपणामुळे उठीण प्रसंगांना तांड घावे लागले असले तरी, अलिङ्डील कावात मात्र शिळणाच्या, ब्लेच्या क्षेत्रातही हा समाज पुगति साखाना दिसतो आहे. अशा त-हेने सामाजिक व आर्थिक क्षेत्रात त्यांनी बऱ्या पद्धतीने पुगति साखली, कोण-कोण्या संस्था स्थापन केल्या, आजवी त्यांची स्थिती काय आहे व त्या आधारे त्यांनी सोलापूरच्या सामाजिक व आर्थिक क्षेत्रात कसा महत्वपूर्व ठसा उमटविला आहे अशा काही गोष्टीचे विवेचन पुढील पुकरणामध्ये केलेले आहे.

तंदर्भ -
=====

- १] Gadgil D.R. - "Sholapur City : Socio-Economic Studies" - Chapter-I, P.1
- २] कुलकर्णी गणेश पंद्रीनाथ [ज़कात सुपरिटेंडेंट, सोलापूर नगरपालिका] - " सोलापूर नगरपालिका शतसांघत्सरिक ग्रंथ " [१९५३] प्रकरण - १ पान-१ व २
- ३] बित्ता - पान - ४६
- ४] The Maharashtra Census Directorate -Bombay (1986) -District Census Hand-book, Solapur -Statement-I-P.129
- ५] Kakade R.G. - "A Socio-Economic Survey of Weaving Communities In Solapur" - Chapter-I, P.9
- ६] इराबत्ती आशणा लघमया - " माझ्या आयुष्यातील टिप्पे " [पुष्टातवर्णन व श्री. मार्कडे चरित्रासह] टिप्पण - २ - , पान - ३
- ७] बित्ता - टिप्पण - ३ - पान - ६
- ८] बित्ता - टिप्पण - १२० - पान - ३१३
- ९] बित्ता - टिप्पण - १ - पान १
- १०] Kakade R.G.-"A Socio-Economic Survey of Weaving Communities In Solapur" - Chapter-I, P. 13
- ११] Gadgil D.R. -"Sholapur City : Socio-Economic Studies" -Chapter-II, p. 13
- १२] इराबत्ती आशणा लघमया - "माझ्या आयुष्यातील टिप्पे " टिप्पण - ४ - पान ३१